

**Молодіжні організації як інституціональна форма
молодіжних рухів**

Черкашина Т.О.

старший викладач

Херсонський державний університет

Анотація: В статті висвітлюється різниця між молодіжними рухами та молодіжними організаціями, надається характеристика молодіжних організацій як форми молодіжного руху, висвітлюються найпоширеніші визначення молодіжних організацій в українській науці та авторський погляд на визначення та процес створення молодіжних організацій в Україні; розкриваються основні класифікаційні критерії українських молодіжних громадських організацій.

Ключові слова: молодіжний рух, молодіжне об'єднання, молодіжна організація, формальна молодіжна організація, неформальна молодіжна організація

**Молодежные организации как институциональная форма
молодежных движений**

Черкашина Т.А.

старший преподаватель

Херсонский государственный университет

Аннотация: В статье освещается разница между молодежными движениями и молодежными организациями, подается характеристика молодежных организаций как формы молодежного движения, освещаются наиболее распространенные определения молодежных организаций в украинской науке и авторский взгляд на определение и процесс создания молодежных организаций в Украине; раскрываются основные классификационные критерии украинских молодежных общественных организаций.

Ключевые слова: молодежное движение, молодежное объединение, молодежная организация, формальная молодежная организация, неформальная молодежная организация.

Youth organizations as an institutional form of youth movement

Cherkashina T.A.

teacher

Kherson State University

Abstract: The article highlights the difference between youth movements and youth organizations, the characteristics of youth organizations as forms of youth movement, highlights the most common definitions of youth organizations in Ukrainian science and the author's view on the definition and process of creating youth organizations in Ukraine; the basic classification criteria of the Ukrainian youth public organizations are revealed

Key words: Youth movement, youth association, youth organization, formal youth organization, informal youth organization

Кардинальні політичні та соціальні трансформації, економічна нестабільність, які переживає сьогодні Україна, суттєво позначились на формах участі громадян у розв'язанні соціальних проблем. Зросла значущість діалогу влади з громадськістю. Підвищилась роль громадських організацій, рухів, асоціацій та груп громадян у вирішенні актуальних питань суспільного розвитку, подоланні кризових явищ у всіх сферах життєдіяльності українського соціуму.

На тлі подій 2013-го року загострилась проблематика участі молоді в колективних соціальних діях, з новою силою постали питання форм та засобів реалізації молоддю специфічних групових інтересів. Особливої актуальності, з огляду на децентралізацію, також набуває вирішення соціальних проблем регіональних громад та спільнот. Соціально-політичні, управлінські процеси супроводжуються прагненням молоді відстоювати групові інтереси та цілеспрямовано впливати на життя й розвиток власного регіону. Результатом усвідомлення молоддю своїх специфічних (щодо інших соціальних груп) потреб є виникнення молодіжних рухів та організацій.

Сьогодні в Україні, за статистикою, існує чимало таких рухів та організацій; деякі з них беруть активну участь у політичному житті країни. Вивчення функціонування цих рухів та організацій видається актуальним та важливим завданням для соціологічної науки.

Серед вітчизняних дослідників, які розглядали проблеми молодіжних рухів, слід відзначити наукові доробки В. Барабаша, В. Березовського, М. Головатого, В. Головенько, В. Кононова, К. Плоского, Є. Подольської та інших.

Дослідження участі молоді та молодіжних рухів в житті країни, в управлінні політичними та суспільними процесами, в державотворчих процесах займалися І. Ільїнський, Є. Косенко, М. Михальченко, В. Мошняга, В. Криворученко, Є. Головаха, Н. Паніна, О. Корнієвський та інші.

Проблемі діяльності молодіжних формувань присвячено роботи таких авторів, як О. Амбарцумов, О. Бастиркін, О. Бутенко, К. Волкова,

О. Запісоцький, О. Здравомислова, В. Кантор, В. Колонтай, В. Лісовський, В. Пертцик, О. Попова, М. Топалов, І. Фролов, Е. Ширяєв, О. Ямпольська.

Розглядаючи такі соціальні суб'єкти, як молодіжні рухи та молодіжні організації, з'ясуємо, як вони співвідносяться між собою.

Рухи мають ієрархію (найпростіша - це організаційне ядро, що складається з функціонерів, постійних учасників та учасників, які залучаються до конкретних акцій), єдину мету, визначені рольові позиції, володіють достатньою ефективністю (або це підтримка лідера, або робота над розв'язанням певної проблеми).

У кожного руху є свої програма, статут, установчі документи, зареєстровані в установленому порядку, правила і норми, що регулюють поведінку учасників. Винятком з цього ряду ознак соціальної організації може вважатися ступінь стійкості, хоча для ряду рухів вона досить висока. Для молодіжних рухів, пов'язаних з політикою, спостерігається певна циклічність. Окрім цього, в рухах досить слабо виражені владні стосунки. На наш погляд, це пов'язано зі специфікою їх організаційної структури. Учасник, який не погоджується з діяльністю молодіжного руху, перестає бути його членом, для цього не потрібно додаткової процедури виключення. Хоча щодо функціонерів є і таке правило.

Незважаючи на те, що межа між організацією і рухом виражена не різко, вона існує. Слід погодитися з Р. Димитровим у тому, що суспільні рухи, на відміну від організацій, мають низький ступінь формалізованості, дисципліни, тривалості. У русі людина бере участь як цілісна особистість, індивідуальність домінує над колективністю. «Група інституціоналізується в русі тільки тоді, коли вона констатується як колективний суб'єкт. Так само як рух, так і організації борються за інституціоналізацію, але борються на основі різних проблемно вирішувальних практик» [3, с. 173].

Молодіжні рухи, як і більшість інших видів суспільних рухів, мають тенденцію до вираження в інституційних формах. В умовах сучасного суспільства такі форми діяльності дозволяють більш ефективно досягти

цілей, що ставлять перед собою ті або інші об'єднання. Саме тому все частіше неформальні молодіжні угруповання та об'єднання організаційно закріплюють свою діяльність, тим самим переводять її на формальні інституціональні засади. Як наслідок, все частіше використовується поняття «молодіжні організації» для характеристики і відображення суті того чи іншого виду молодіжного руху.

Процес перетворення або трансформації молодіжного руху в його інституціональну форму – молодіжну організацію, в науковій літературі поділяють на дві фази: передінституційна та інституційна.

Передінституційна фаза молодіжного руху характеризується первинно появою потреби в певних груп молоді спільних дій, які можуть виявлятися в спонтанних протестах і виступах, безладній поведінці. З'являються на короткий термін, а потім змищуються лідери руху; їхня поява залежить в основному від енергійних закликів. Щодня можлива нова авантюра, кожні збори характеризуються непередбаченою послідовністю емоційних подій, в умовах яких людина не може уявити собі, що вона буде робити далі.

З появою інституційних моментів у русі починається формування визначених правил і норм поведінки, які поділяються більшістю його послідовників. Визначається місце збору або мітингу, чіткий регламент виступів, кожному учаснику надаються інструкції, як потрібно поводитися в тій або іншій ситуації. Ці норми і правила поступово приймаються і стають звичайною річчю. Одночасно починає складатися система соціальних статусів і ролей. З'являються стійкі лідери, що оформляються офіційно згідно з відповідним прийнятим порядком (наприклад, обираються або призначаються). Крім цього, кожен учасник руху має визначений статус і виконує відповідну роль: він може бути членом організаційного активу, знаходитися в складі груп підтримки лідера, бути агітатором або ідеологом і т.д.

На думку К. Плоского, поняття «молодіжний рух» можна розглядати в широкому сенсі як вияв будь-якої організованої суспільно-політичної активності молоді (у межах різноманітних неформальних груп, легалізованих

об'єднань тощо), і в вузькому – як самодіяльність молоді в межах легалізованих (відповідними державними інституціями на основі чинного законодавства) молодіжних об'єднань.

Сьогодні сучасні молодіжні рухи представлено у своїй більшості як формально оформлені молодіжні організації та об'єднання, що легалізували свою діяльність, мають статутну документацію та затверджені напрями діяльності й сфери впливу. Незважаючи на те, що поняття молодіжного руху історично має більш широке значення, ніж «молодіжна організація», й передбачає неорганізовану, спонтанну активність молоді, що сьогодні також є актуальною, термін «молодіжний рух» вживається в більшості випадків як синонім «молодіжній організації» або «молодіжному об'єднанню», або є частиною - словосполученням у назві громадської молодіжної організації.

Законом України від 05.02.2003 № 2998-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодіжні громадські організації визначено як об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення й захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів [4].

Українські дослідники О. Корнієвський та В. Якушик розглядають поняття «молодіжні об'єднання» як визначені молодіжні громадські сили, які тією чи іншою мірою усвідомлюють свою власну специфічність, особливість своїх власних інтересів та свого місця й ролі в суспільстві; здійснюють визначену суспільно значущу (однак не обов'язково позитивно оцінювану більшістю суспільства) діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів та ствердження своєї специфічності та власної ролі в суспільстві; мають чіткі внутрішні організаційні структури [6, с.7-8].

Важливим для нашого дослідження є визначення молодіжної організації, яке дав М. Головатий у роботі «Соціологія молоді» – «молодіжна організація – це не просто об'єднання молоді, це ті соціальні інститути суспільства, за посередництва яких створюються умови та значною мірою

реалізуються інтереси, потреби, запити молодих людей в усіх сферах життя: економічній, політичній, соціальній, духовній, сімейно-побутовій [2, с.136].

У авторській монографії О. Панагушина визначає молодіжні організації як «один із інституційних ресурсів соціально-педагогічної роботи, ефективний механізм взаємодії нових поколінь із суспільством, невід'ємна складова соціокультурного середовища, важливий соціальний інститут, який певною мірою створює обличчя суспільства, справляючи помітний вплив на соціалізацію молоді» [9, с.5].

Ми вважаємо, що вищенаведені визначення поняття «молодіжна організація», запропоновані науковцями та законодавцями, визначають таку організацію швидше як об'єднання «взаємної вигоди» – яка діє на задоволення власних інтересів її членів (тобто молоді). Однак безсуперечним є також той факт, що молодіжні організації створюються і з метою підтримки інших верств, груп населення (які не є членами організації), тобто є фактично організаціями «суспільної вигоди». Зазначене однобічне визначення молодіжних організацій (як і громадських організації в цілому) в правовому полі України створює суттєві перешкоди в їх діяльності, зокрема в частині здійснення фінансово-матеріальних витрат, які не пов'язані із задоволенням потреб їх членів. Таким чином, на сьогоднішній день існує потреба у більш повному визначенні поняття «молодіжна організація» як на науковому рівні, так і на законодавчому.

Ми розглядаємо молодіжну організацію як об'єднання молоді, що може діяти для: а) задоволення спільних інтересів її членів; б) реалізації суспільно-корисної діяльності в інтересах молоді та інших громадян держави; в) реалізації державної молодіжної політики.

Потрібно зауважити, що ми дотримуємося тієї позиції, що тільки з власної ініціативи молоді добровільно утворені об'єднання можна відносити до молодіжного руху. Адже в сучасному суспільстві розповсюдженою є практика створення молодіжних організацій «зверху» – з ініціативи державних інститутів, органів місцевого самоврядування, політичних партій,

різноманітних громадських та підприємницьких структур тощо. І хоча такого типу організації, наприклад численні партійні молодіжні «крила», переважно належать до молодіжного руху (як на теоретичному рівні, так і у практичній, зокрема, діяльності з державного управління), натомість очевидним є той факт – для того, щоб стати організацією, яка дійсно втілює інтереси, очікування молоді, такі структури мають пройти довгий шлях трансформації та розвитку.

Незважаючи на те, що дослідження діяльності молодіжних організацій проводяться не перший рік, досі не існує чіткого визначення терміну «молодіжна організація», «молодіжне об'єднання» та єдиної їх класифікації.

Враховуючи вищезазначене, ми узагальнили та вдосконалили визначення поняття «молодіжна організація», під яким розуміємо формальне об'єднання молоді, створення якого переважно ініційоване власне молоддю з метою задоволення спільних потреб та інтересів, а також можливістю реалізовувати суспільно корисну діяльність в інтересах молоді та суспільства.

У науковій літературі існує декілька підходів до класифікації молодіжних громадських організацій: перший пов'язаний із тим, що класифікація молодіжних об'єднань здійснюється на основі їх соціально-економічної природи та особливостей; другий - класифікацію здійснюють на основі нормативно-юридичного характеру та особливостей функціонування молодіжних формувань; третій характеризується тим, що молодіжні об'єднання класифікують з урахуванням психолого-фізичних або морально-етичних аспектів їх діяльності; четвертий – бере за основу філософський аналіз самодіяльного молодіжного руху; п'ятий підхід пов'язаний із загальнополітичним аналізом молодіжних формувань [2, с.139].

Вітчизняні дослідники В. Якушик, О. Корнієвський запропонували такі головні критерії класифікації молодіжних об'єднань: соціальна база молодіжного об'єднання; специфіка та генезис процесу виникнення, організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання; особливості

системи здійснюваних молодіжним об'єднанням функцій; місце та роль молодіжної організації в суспільстві; характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси [7, с.12].

Власне бачення різних підходів учених до класифікації молодіжних організацій окреслив Ю. Поліщук: «Одну із класифікацій науковці створили на підставі нормативно-юридичного характеру та особливостей функціонування молодіжних формувань. Для іншого підходу характерною є спроба класифікувати громадські молодіжні об'єднання на підставі їх соціальних особливостей і соціально-економічної природи. Третій підхід пов'язаний із прагненням до загальнополітичного аналізу молодіжних структур. Для четвертого напряму характерним є те, що молодіжні об'єднання намагаються класифікувати з урахуванням психолого-педагогічних або морально-етичних аспектів їх діяльності» [11, с.121].

Посилаючись на дослідження М. Головатого, Ю. Поліщук схиляється до думки, що молодіжні організації доцільно розподіляти на політизовані та деполітизовані, а також він виокремлює три типи молодіжних організацій, характеризуючи їх, зважаючи на різновид їхньої діяльності, а саме: політичного спрямування діяльності; дискусійного типу; дієвого спрямування [11, с.100].

Спираючись на пізнавальні цілі автора, найбільш зручною для нас є класифікація молодіжних організацій за характером діяльності, що пропонують В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький, які виділяють: молодіжні фахові об'єднання; організації за інтересами; молодіжні релігійні організації; благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди; національні молодіжні організації (утворені представниками національних меншин); студентський рух; громадсько-політичні організації молоді; молодіжні філії політичних партій; молодіжні партії тощо [8, с.70–77].

Серед усіх вищезазначених критеріїв класифікації можна додати типологію К. Плоского [10, с.43-45].

До запропонованих раніше критеріїв нам би хотілось додати також досить розповсюджений умовний розподіл молодіжних організацій на формальні й неформальні. Формальна молодіжна організація – це організація, у якій функції, засоби, методи дій знайшли вираження у формальних правилах, нормах, законах, мають гарантію стійкої організації й твердо регламентують поведінку членів. У такій молодіжній структурі повинна бути офіційна реєстрація в органах юстиції, фіксація членів організації, статут, органи самоуправління, матеріальна база. Формальна молодіжна організація «характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, які забезпечують досягнення поставленої мети, набором соціальних позицій, ролей, типових для цієї організації, системою норм, санкцій, стимулів» [12, с. 51]. Також «формальна (офіційна) структура молодіжної організації відображає, по-перше, офіційні стосунки, які передбачені для всіх членів зазначеної організації, по-друге, відносини управління, що склалися між членами організації (керівний склад – «рядові» члени організації), а також між самими лідерами [11, с.190]. Такі організації можуть виникати внаслідок спонтанного самовиявлення молоді, формування ними на добровільних засадах об'єднань для відстоювання власних інтересів, які захищені відповідними законами від прямого втручання й свавільної регламентації власної діяльності з боку органів державної влади [5, 6, 7].

Неформальні молодіжні організації – це групи, що виникли на основі суб'єктивних потреб, інтересів і прагнень молодих людей незалежно від того, збігаються інтереси цих груп з інтересами суспільства або суперечать їм. Причому неформальні молодіжні об'єднання створюються добровільно і у вільний час. Бажаючи зберегти себе, неформальні молодіжні об'єднання можуть замикатися у внутрішньому житті, відгороджуватися від зовнішніх посягань. Характер взаємодії в цих організаціях визначають чинники, пов'язані з установками й орієнтаціями суб'єктів взаємодій. Такі організації мають низку ознак: специфічні зразки стосунків між людьми; неформально

встановлені правила поведінки; нефіксоване членство; специфічний розподіл обов'язків і праці; лінії підпорядкування; засоби контролю та ін.

Об'єднуючи молодь на засадах добровільності, «неформальні молодіжні організації просоціального спрямування надають можливість своїм членам для самореалізації, саморозвитку, збереження індивідуальності, свободи думки, зборів, совісті тощо» [8, с.246].

На сьогодні відсутня єдина типологія неформальних груп та організацій, їх об'єднують за різними критеріями, зокрема за соціально-правовою ознакою виокремлюють: просоціальні, або соціально активні, з позитивною спрямованістю діяльності, наприклад: групи економічного захисту, охорони пам'яток, навколишнього середовища тощо; асоціальні, або соціально пасивні, діяльність яких нейтральна щодо соціальних процесів, наприклад: музичні та спортивні фанати; антисоціальні – хіпі, панки, наркомани, злочинні угруповання.

Ще одним важливим предметом дослідження сутності молодіжних організацій є визначення їх функцій, але на жаль, у вітчизняній науковій літературі бракує обґрунтованих підходів з цього питання, зокрема дослідники виділяють лише такі основні функції молодіжних організацій: організаційна; виховна; комунікативна; господарча [1, с.158].

Зважаючи на суттєве розмаїття молодіжних формувань, що існують у сучасній Україні, К. Плоский розширює перелік основних функцій, що виконують молодіжні громадські структури та доповнює його такими: навчальна, комунікативна, гуманітарна, інтегрувальна, статусна, суспільно-відтворювальна, ціннісно-орієнтувальна (виховна), функція соціального виробництва [10, с. 40-41].

Спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що більшість функцій, що виконують молодіжні організації, спрямовані безпосередньо на молодь, яка є їх учасниками. Діяльність молодіжних організацій останнім часом все більш помітна в різних сферах життя країни: економіці, політиці, культурі, духовному житті, дозвіллі тощо. Тому автор пропонує згрупувати

головні критерії класифікації основних функцій молодіжних організацій у три блоки: функції макрорівня – ті, що спрямовано на суспільство в цілому: на суспільно-політичні зміни в країні, зміни в соціальному, культурному житті суспільства в цілому, внесок у формування громадянського суспільства; функції мезорівня – ті, що спрямовані на інститути влади та інші соціальні інститути (співпраця, критика, соціальне партнерство, контроль). До таких автор відносить; функції мікрорівня – ті, що спрямовано на особистість

Незважаючи на значну кількість різновидів діяльності молодіжних рухів та організацій, у науковій літературі визначними для молодіжних організацій напрямками роботи називають такі:

- розробка та підтримка молодіжних суспільних програм та проектів як на локальному рівні, так і у масштабах країни;
- взаємодія з різними органами влади та суспільними організаціями з метою захисту та обліку інтересів молоді;
- просвітницька та освітня діяльність, спрямовані на пропаганду ідей громадянської свідомості, соціальної відповідальності та суспільного компромісу;
- законотворчість: ініціювання та суспільна експертиза законопроектів щодо інтересів молодого покоління.

Варто зауважити, що в сучасних реаліях, зважаючи на нестабільне політичне, соціальне, економічне становище українського суспільства, у межах функцій молодіжних рухів та організацій можна виокремити два види:

- реальні, формальні функції (реалізація та результати молодіжного об'єднання доводять виконання зазначених у статуті функцій та співвідносяться з метою діяльності організації або іншого молодіжного об'єднання, якщо не повністю, то хоча б частково);
- латентні функції (часто вони ніде не зазначаються, про їх реалізацію не завжди знають члени організації, вони можуть приносити додатковий дохід як всім членам та учасникам руху або певним індивідам).

Об'єднання молоді в групи, спілки та організації здійснюється завдяки внутрішнім та зовнішнім факторам. До першого прийнято відносити свідоме прагнення, бажання молодих людей об'єднатися з іншими на основі спільних цілей, інтересів. До факторів внутрішнього характеру – соціально-демографічні та психологічні фактори. Зовнішніми факторами, що об'єднують людей, у тому числі й молодь, виступає держава та її інститути, капітал, виробничий процес, будь-яка необхідність тощо.

На відміну від інших типів суспільних організацій, що об'єднують людей на основі визначених інтересів, молодіжні організації характеризуються, перш за все, спільністю соціально-демографічних ознак своїх членів – насамперед віком та соціальним положенням. Юний вік та недостатня соціальна зрілість, недостатність соціального досвіду, професійна неспроможність примушують молодь шукати форми захисту власних інтересів. Звідси різні форми об'єднання молодих людей, бажання організацій представити свої інтереси (або донести свої потреби) до органів влади. Подібні молодіжні організації та об'єднання далекі від політики, хоча відомий радикалізм молодості завжди використовується політичними силами у власних інтересах.

Молодіжні організації є тими соціальними структурами суспільства, завдяки існуванню яких регулюються стосунки молоді з державою, з усіма елементами політичної системи. Тобто вони виступають у ролі комунікатора, а відтак створюються і найбільш сприятливі умови для соціального становлення та розвитку молоді як у її власних, так і в загальносуспільних інтересах. Розвитку молодіжних організацій в Україні притаманна тенденція, яка властива більшості країн Європи, а саме: збільшення їх кількості на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Процес розвитку сучасних молодіжних організацій має свою специфіку, яку можна визначити за певними критеріями, що характеризують діяльність цих організацій, мають значний вплив на їх розвиток й функціонування, на стан у суспільстві та реалізацію першочергових мети та

завдань. До таких критеріїв ми пропонуємо віднести наступні: статус молодіжної організації; вид молодіжного об'єднання, організації, спілки тощо; мета й завдання створення; способи організації членів та учасників; ступінь інтеграції молодіжних організацій до молодіжного руху; рівень співпраці, соціальне партнерство; ступінь реалізації функцій молодіжних організацій; роль та значення організації в житті суспільства.

Не всі молодіжні організації повною мірою реалізують власні заявлені функції, зокрема в нашій країні. Причинами цього найчастіше виступає низьке фінансове забезпечення, недостатня кількість ресурсного забезпечення, конкуренція, низький рівень співпраці з державними та неурядовими установами й організаціями тощо. Це також впливає на роль, яку виконує молодіжна організація в певному суспільстві, її популярність, кількість клієнтів, можливості, перспективи розвитку молодіжної організації, її значення для мешканців тієї спільноти, на яку розповсюджується її діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук : 22.00.04 : захищена 19.02.2005 / Барабаш Володимир Васильович. – Х., 2005. – 189 арк. – Бібліогр. : арк. 172–188.
2. Головатий М. Ф. Социология молодежи : Курс лекций / Отв. ред. И. В. Хронюк. – К. : МАУП, 1999. – 224 с.
3. Димитров Р. Организация, движение, институт / Р. Димитров // Общественные самодетельные движения: проблемы и перспективы. – М., 1990. – С. 173.
4. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12>. – Назва з екрану.].
5. Здравомыслова Е. А. Проблемы формирования и организации новых общественных движений / Е. Здравомыслова // Перестройка: новые общественные явления, новые исследовательские подходы. – Л., 1990. – С. 88–94.

6. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К. : Київ. братство, 1997. – 132 с.
7. Косенко Е. И. Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе / Е. И. Косенко // Международное молодежное движение. Вопросы теории и методологии : Сб. науч. трудов. – М., 1983. – С. 66–78.
8. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с. – (Дослідження).
9. Панагушина О. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій : монографія / За ред. Н. Слюсаренко. – Херсон : РПО, 2010. – 248 с.
10. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління : спеціальність : 25.00.01 – теорія та історія державного управління : захищена 16.12.2009 р. / Плоский Костянтин Вікторович. – К., 2009. – 238 арк. – Бібліогр. : арк. 216–238.
11. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : монографія / Ю. Й. Поліщук / за ред. Н. Г. Ничкало – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с. – Бібліогр.: С. 352–384.
12. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : [навч. посіб.] / Євген Володимирович Сірий. – К. : Атака, 2004. – 479 с.: іл. – (Навчальне видання).